
Natya Shastra Chapter 14

नाट्यशास्त्रम् अध्यायः १४

Document Information

Text title : naaTyashastra adhyaaya 14 vaachikaabhinaye ChandovidhaanaM

File name : natya14.itx

Category : nATyashAstra, major_works, bharata

Location : doc_z_misc_major_works

Author : Sage Bharata

Transliterated by : Sowmya Krishnapur krsowmya at yahoo.com

Proofread by : Sowmya Krishnapur krsowmya at yahoo.com

Latest update : February 27, 2005

Send corrections to : sanskrit at cheerful dot c om

This text is prepared by volunteers and is to be used for personal study and research. The file is not to be copied or reposted without permission, for promotion of any website or individuals or for commercial purpose.

Please help to maintain respect for volunteer spirit.

Please note that proofreading is done using Devanagari version and other language/scripts are generated using **sanscript**.

March 24, 2024

sanskritdocuments.org

నాట్యశాస్త్రమ్ అధ్యాయః ౧౪

॥ శ్రీరస్తు ॥

భరతమునిప్రణీతం నాట్యశాస్త్రమ్
అథ చతుర్దశోఽధ్యాయః
యో వాగభినయః ప్రోక్తో మయా పూర్వం ద్విజోత్తమాః ।
లక్షణం తస్య వక్ష్యామి స్వరవ్యంజనసంభవమ్ ॥ ౧ ॥
వాచి యత్పస్తు కర్తవ్యో నాట్యస్యేయం తనుః స్మృతా ।
అఙ్గనేపథ్యసత్త్వాని వాక్యార్థం వ్యంజాయన్తి హి ॥ ౨ ॥
వాఙ్మయాసీహ శాస్త్రాణి వాఙ్మిష్టాని తదైవ చ ।
తస్మాద్వాచః పరం నాస్తి వాగ్ హి సర్వస్య కారణమ్ ॥ ౩ ॥
ఆగమనామాఖ్యాతనిపాతోపసర్గసమాసతద్ధితైర్మూక్తః ।
సన్ధివచనవిభక్త్యుపగ్రహనియుక్తో వాచికాభినయః ॥ ౪ ॥
ద్వివిధం హి స్మృతం పాఠ్యం సంస్కృతం ప్రాకృతం తథా ।
తయోర్విభాగం వక్ష్యామి యథావదనుపూర్వశః ॥ ౫ ॥
వ్యంజనాని స్వరాశ్చైవ సన్ధయోఽథ విభక్తయః ।
నామాఖ్యాతోపసర్గాశ్చ నిపాతాస్తద్ధితాస్తథా ॥ ౬ ॥
ఏతైరఙ్గైః సమాసైశ్చ నానాధాతుసమాశ్రయమ్ ।
విజ్ఞేయం సంస్కృతం పాఠ్యం ప్రయోగఙ్చ నిబోధత ॥ ౭ ॥
అకారాద్యాః స్వరాఙ్జేయా ఔకారాంతాశ్చతుర్దశ ।
హకారాంతాని కాదీని వ్యంజనాని విదుర్బుధాః ॥ ౮ ॥
తత్ర స్వరాశ్చతుర్దశ - అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ ఋ ౠ ఏ ఐ
ఓ ఔ ఇతి స్వరాఙ్జేయాః ॥
కాదీని వ్యంజనాని యథా - క ఖ గ ఘ ఙ చ ఛ జ ఝ
ణ ట ఠ డ ఢ ణ త థ ద ధ న ప ఫ బ భ మ య ర ల వ

శ ష స హ ఇతి వ్యజ్ఞానవర్గః ।

వర్గే వర్గే సమాఖ్యాతో ద్వా వర్ణా ప్రాగవస్థితా ।

అఘోషా ఇతి యే త్వన్యే సఘోషాః సమ్ప్రకీర్తితాః ॥ ౯॥

అష్టా స్థానాని వర్ణానామురః కణః శిరస్తథా ।

జిహ్వోములశ్చ దంతాశ్చ నాసికోష్ఠౌ చ తాలు చ ॥ ౧౦॥

అ కు హ విసర్జనీయాః కణ్ఠ్యాః । ఇ చు య శాస్తాలవ్యాః ।

ఋ టు ర షా మూర్ధన్యాః । ౧ తు ల సా దన్త్యాః । ఉ

పూపథ్మానీయా ఓష్ఠ్యాః । ప ఫ ఇతి పఘాభ్యాం ప్రాక్

అర్ధవిసర్గసదృశః ఉపథ్మానీయః । క ఖ ఇతి కఖాభ్యాం

ప్రాక్ అర్ధవిసర్గసదృశో జిహ్వములీయః । ఏ ఐ కణ్ఠ్యతాలవ్యో ।

ఓ ఔ కణ్ఠ్యోష్ఠ్యాః । వకారో దన్త్యోష్ఠ్యః । జ ఞా ణ న మా

అనునాసికాః । విసర్జనీయః ఔరస్యః ఇత్యేకే ।

సర్వవర్ణానాం ముఖం స్థానమిత్యపరే ।

ద్వా ద్వా వర్ణా తు వర్గాద్యో శషసాశ్చ త్రయోఽపరే ।

అఘోషా ఘోషవన్తస్తు తతోఽన్యే పరికీర్తితాః ॥ ౧౧॥

పతే ఘోషాఘోషాః కణ్ఠ్యోష్ఠ్యా దన్త్యజిహ్వనునాసిక్యాః ।

ఊష్మాణస్తాలవ్యాః విసర్జనీయాశ్చ బోధవ్యాః ॥ ౧౨॥

గఘజ జరుఘజా డడణ దధన బభమ తథైవ యరలవా మతా ఘోషాః ।

కఖ చఛ టఠ తథ పఠ ఇతి వర్గేష్వఘోషాః స్యుః ॥ ౧౩॥

కఖగఘజాః కణ్ఠస్థాస్తాలుస్థానాస్తు చఛజరుఘజాః ।

టఠడడణా మూర్ధన్యాస్తథదధనాశ్చైవ దన్తస్థాః ॥ ౧౪॥

పఠబభమాస్త్యోష్ఠ్యాః స్యుః దన్త్యా ౧లసా అహౌ చ కణ్ఠస్థా ।

తాలవ్యా ఇమయశా స్యుర్పటురషా మూర్ధస్థితా జ్ఞేయాః ॥ ౧౫॥

౧౧౧ దన్త్యో ఓఔ కణ్ఠ్యోష్ఠ్యా ఏఐకారౌ చ కణ్ఠ్యతాలవ్యో ।

కణ్ఠ్యో విసర్జనీయో జిహ్వోములముదృఘవః కఖయోః ॥ ౧౬॥

పఠయోరోష్ఠస్థానం భవేదుకారః స్వరో వివృతః ।

స్పృష్టాః కాద్యా మాన్తాః శషసహకారాస్తథా వివృతాః ॥ ౧౭॥

అన్తస్థాః సంవృతజాః జఞాణనమా నాసికోద్భవా జ్ఞేయాః ।

ఊష్యాణశ్చ శషసహః యరలవవర్ణాస్తథైవ చాన్తఃస్థాః ॥ ౧౮ ॥

జిహ్వమూలీయః కః ప ఉపధ్మానీయసంజ్ఞయా జ్ఞేయః ।

కచటతపా స్వరితాః స్యుః ఖఛఠథఘా స్యుః సదా క్రమాః ॥ ౧౯ ॥

కణ్ఠోరస్యాన్ విద్యాత్ ఘర్షుఢధభాన్ పాఠ్యసమ్ప్రయోగే తు ।

వేద్యో వినర్జనీయో జిహ్వస్థానే స్థితో వర్ణః ॥ ౨౦ ॥

ఏతే వ్యజ్ఞానవర్ణాః సమాసతః సంజ్ఞయా మయా కథితాః ।

శబ్దవిషయప్రయోగే స్వరాస్తు భూయః ప్రవక్ష్యామి ॥ ౨౧ ॥

యస్మిన్ స్థానే స సమో విజ్ఞేయో యః సవర్ణసంజ్ఞోఽసౌ ।

య ఇమే స్వరాశ్చతుర్దశ నిర్దిష్టాస్తత్ర వై దశ సమానాః ।

పూర్వో హ్రస్వః తేషాం పరశ్చ దీర్ఘోఽవగస్తవ్యః ॥ ౨౨ ॥

ఇతం వ్యజ్ఞానయోగైః స్వరైశ్చ సాఖ్యాతనామపదవిహితైః ।

కావ్యనిబన్ధాశ్చ స్యుర్ధాతునిపాతోపసర్గాస్తు ॥ ౨౩ ॥

ఏభిర్వ్యజ్ఞానవర్తైర్నామాఖ్యాతోపసర్గనిపాతైః ।

తద్ధితసన్నిభక్తిభిరధిష్ఠితః శబ్ద ఇతుక్తః ॥ ౨౪ ॥

పూర్వాచార్యైరుక్తం శబ్దానాం లక్షణం సమాసయోగేన ।

విస్తరశః పునరేవ ప్రకరణవశాత్ సమ్ప్రవక్ష్యామి ॥ ౨౫ ॥

అర్థప్రధానం నామ స్యాదాఖ్యాతం తు క్రియాకృతమ్ ।

ద్యోతయన్త్యుపసర్గాస్తు విశేషం భావసంశ్రయమ్ ॥ ౨౬ ॥

తత్ప్రాహుః సప్తవిధం షట్కారకసంయుతం ప్రథితసాధ్యమ్ ।

నిర్దేశసమ్ప్రదానాపదానప్రభృతिसంజ్ఞాభిః ॥ ౨౭ ॥

నామాఖ్యాతార్థవిషయం విశేషం ద్యోతయన్తి తే ।

పుథక్తత్రోపసర్గేభ్యో నిపాతా నియమేఽచ్యుతే ॥ ౨౮ ॥

సమ్ప్రత్యతీతకాలక్రియాదిసంయోజితం ప్రథితసాధ్యమ్ ।

వచనం నాగతయుక్తం సుసదృశసంయోజనవిభక్తమ్ ॥ ౨౯ ॥

పఞ్చాశతథాతుయుక్తం పఞ్చగుణం పఞ్చవిధమిదం వాపి ।

స్వాద్యధికారగుణైరర్థవిశేషైర్విభూషితన్యాసమ్ ।

ప్రాతిపదికార్థలిక్ష్ణిర్ముక్తం పఞ్చవిధమిదం జ్ఞేయమ్ ॥ ౩౦ ॥

ఆఖ్యాతం పాఠ్యకృతం జ్ఞేయం నానార్థాశ్రయవిశేషమ్ ।
 వచనం నామసమేతం పురుషవిభక్తం తదాఖ్యాతమ్ ॥ ౩౧॥
 ప్రాతిపదికార్థయుక్తాన్ధాత్వర్థానుపసృజన్తి యే స్వాఙ్ఘైః ।
 ఉపసర్గా హ్యుపదిష్టాస్తస్మాత్ సంస్కారశాస్త్రైస్మిన్ ॥ ౩౨॥
 ప్రాతిపదికార్థయోగాద్ధాతుచ్ఛన్తోనిరుక్తయుక్త్యా వ ।
 యస్మాన్నిపతన్తి పదే తస్మాత్ప్రోక్తా నిపాతాస్తు ॥ ౩౩॥
 ప్రత్యయవిభాగజనితాః ప్రకర్షసంయోగసత్యవచనైశ్చ ।
 యస్మాత్పూరయతేఽర్థాన్ ప్రత్యయ ఉక్తస్తతస్తస్మాత్ ॥ ౩౪॥
 లోకే ప్రకృతిప్రత్యయవిభాగసంయోగసత్యవచనైశ్చ ।
 తాన్స్తాన్ పూరయతేఽర్థాన్దేషు యస్తద్ధితస్తస్మాత్ ॥ ౩౫॥
 ఏకస్య బహూనాం వా ధాతోర్లజ్జస్య వా పదానాం వా ।
 విభజన్త్యర్థం యస్మాత్ విభక్తయన్తేన తాః ప్రోక్తాః ॥ ౩౬॥
 విశిష్టాస్తు స్వరా యత్ర వ్యజ్ఞానం వాపి యోగతః ।
 సస్థీయతే పదే యస్మాత్తస్మాత్ సస్థిః ప్రకీర్తితః ॥ ౩౭॥
 వర్ణపదక్రమసిద్ధః పదైకయోగాచ్ఛ వర్ణయోగాచ్ఛ ।
 సస్థీయతే చ యస్మాత్తస్మాత్ సస్థిః సముద్దిష్టః ॥ ౩౮॥
 లుప్తవిభక్తిర్నామ్నామేకార్థం సంహరత్యమాసోఽపి ।
 తత్పురుషాదికసంజ్ఞైర్నిర్దిష్టః షడ్విధో విప్రాః ॥ ౩౯॥
 ఏభిః శబ్దవిధానైర్విస్తారవ్యజ్ఞానార్థసంయుక్తైః ।
 పదబన్ధాః కర్తవ్యా నిబద్ధబన్ధాస్తు చూర్ణా వా ॥ ౪౦॥
 విభక్త్యన్తం పదం జ్ఞేయం నిబద్ధం చూర్ణమేవ చ ।
 తత్ర చూర్ణపదస్యేహ సన్నిబోధత లక్షణమ్ ॥ ౪౧॥
 అనిబద్ధపదం ఛన్దోవిధానానియతాక్షరమ్ ।
 అర్థాపేక్ష్యక్షరసూత్రం జ్ఞేయం చూర్ణపదం బుధైః ॥ ౪౨॥
 నిబద్ధాక్షరసంయుక్తం యతిచ్ఛేదసమన్వితమ్ ।
 నిబద్ధం తు పదం జ్ఞేయం ప్రమాణనియతాత్మకమ్ ॥ ౪౩॥
 ఏవం నానార్థసంయుక్తైః పాదైర్వర్ణవిభూషితైః ।

చతుర్భిస్తు భవేద్యుక్తం ఛన్దో వృత్తాభిధానవత్ || ౪౪||
 షడ్వింశతిః స్మృతాన్యేభిః పాదైశ్చన్దసి సంఖ్యయా |
 సమఞ్చార్ధసమఞ్చౌచ తథా విషమమేవ చ || ౪౫||
 ఛన్దోయుక్తం సమాసేన త్రివిధం వృత్తమిష్యతే |
 నానావృత్తివినిష్పన్నా శబ్దస్యైషా తనూస్స్మృతా || ౪౬||
 ఛన్దోహీనో న శబ్దోఽస్తి న చ్చన్దశ్శబ్దవర్జితమ్ |
 తస్మాత్తూభ్యసంయోగో నాట్యస్యోద్యోతకః స్మృతః || ౪౭||
 ఏకాక్షరం భవేదుక్తమత్యుక్తం ద్వ్యక్షరం భవేత్ |
 మధ్యం త్ర్యక్షరమిత్యాహుః ప్రతిష్ఠా చతురక్షరా || ౪౮||
 సుప్రతిష్ఠా భవేత్ పఞ్చ గాయత్రీ షడ్ భవేదిహ |
 సప్తాక్షరా భవేదుష్టిగష్టాక్షరానుష్టుబుచ్యతే || ౪౯||
 నవాక్షరా తు బృహతీ పఞ్చైశ్చైవ దశాక్షరా |
 ఏకాదశాక్షరా త్రిష్టుప్ జగతి ద్వాదశాక్షరా || ౫౦||
 త్రయోదశాఽతిజగతి శక్వరీ తు చతుర్దశా |
 అతిశక్వరీ పఞ్చదశా షోడశాష్టిః ప్రకీర్తితా || ౫౧||
 అత్యష్టిః స్యాత్సప్తదశా ధృతిరష్టాదశాక్షరా |
 ఏకోనవింశతిర్ధృతిః కృతిర్వింశతిరేవ చ || ౫౨||
 ప్రకృతిశ్చైకవింశత్యా ద్వావింశత్యాకృతిస్తథా |
 ఏకృతిః స్యాత్ త్రయోవింశా చతుర్వింశా చ సంకృతిః || ౫౩||
 పఞ్చవింశత్యతికృతిః షడ్వింశత్యుత్కృతిర్భవేత్ |
 అతోఽధికాక్షరం ఛన్దో మాలావృత్తం తదిష్యతే || ౫౪||
 ఛన్దసాం తు తథా హ్యేతే భేదాః ప్రస్తారయోగతః |
 అసంఖ్యేయప్రమాణాని వృత్తాన్యూహురతో బుధాః || ౫౫||
 గాయత్రీప్రభృతిత్వేషాం ప్రమాణం సంవిధీయతే |
 ప్రయోగజాని సర్వాణి ప్రాయశో న భవన్తి హి || ౫౬||
 వృత్తాని చ చతుష్షష్టిర్గాయత్ర్యాం కీర్తితాని తు |
 శతం వింశతిరష్టౌ చ వృత్తాన్యష్టిహ్యుధోచ్యతే || ౫౭||

పట్టణ్చాశచ్చతే ద్వే చ వృత్తానామప్యనుష్టుభి ।
 శతాని పంచ వృతానాం బృహత్యాం ద్వాదశైవ చ ॥ ౫౮॥
 పఙ్క్తియో సహస్రం వృత్తానాం చతుర్వింశతిరేవ చ ।
 త్రైష్టుభే ద్వే సహస్రే చ చత్వారింశత్తథాష్ట చ ॥ ౫౯॥
 సహస్రాణ్యపి చత్వారి నవతిశ్చ షడుత్తరా ।
 జగత్వ్యాం సమవర్ణానాం వృత్తానామిహ సర్వశః ॥ ౬౦॥
 ఆష్టౌ సహస్రాణి శతం ద్వ్యధికా నవతిః పునః ।
 జగత్వ్యామతిపూర్వాయాం వృత్తానాం పరిమాణతః ॥ ౬౧॥
 శతాని త్రీణ్యశీతిశ్చ సహస్రాణ్యపి షోడశ ।
 వృత్తాని చైవ చత్వారి శక్వర్యాః పరిసంఖ్యయా ॥ ౬౨॥
 ద్వాత్రింశచ్చ సహస్రాణి సప్త చైవ శతాని చ ।
 ఆష్టౌ షష్టిశ్చ వృత్తాని హ్యశ్రయన్త్యతిశక్వరీమ్ ॥ ౬౩॥
 పంచషష్ఠిసహస్రాణి సహస్రార్థాంచ సంఖ్యయా ।
 షట్త్రింశచ్చైవ వృత్తాని హ్యష్టాష్ట్యాం నిగదితాని చ ॥ ౬౪॥
 ఏకత్రింశత్సహస్రాణి వృత్తానాంచ ద్విసప్తతిః ।
 తథా శతసహస్రాంచ ఛన్దాన్యత్యష్టిసంజ్ఞితే ॥ ౬౫॥
 ధృత్యామపి హి పిణ్డేన వృత్తాన్యాకల్పితాని తు ।
 తజ్జ్ఞైః శతసహస్రే ద్వే శతమేకం తథైవ చ ॥ ౬౬॥
 ద్విషష్టిశ్చ సహస్రాణి చత్వారింశచ్చ యోగతః ।
 చత్వారి చైవ వృత్తాని సమసంఖ్యాశ్రయాణి తు ॥ ౬౭॥
 అతిధృత్యాం సహస్రాణి చతుర్వింశతిరేవ చ ।
 తథా శతసహస్రాణి పంచ వృత్తశతద్వయమ్ ॥ ౬౮॥
 ఆష్టాశీతిశ్చ వృత్తాని వృత్తజ్ఞైః కథితాని చ ।
 కృతౌ శతసహస్రాణి దశ ప్రోక్తాని సంఖ్యయా ॥ ౬౯॥
 చత్వారింశత్తథా చాష్టౌ సహస్రాణి శతాని చ ।
 పంచపట్టన్పత్తిశ్చైవ వృత్తానాం పరిమాణతః ॥ ౭౦॥
 తథా శతసహస్రాణాం ప్రకృతౌ వింశతిర్భవేత్ ।
 సప్త చై గదితాన్స్త్రై నవతిశ్చైవ సంఖ్యయా ॥ ౭౧॥

సహస్రాణి శతం చైకం ద్విపఞ్చాశతైవ చ ।
 వృత్తాని పరిమాణేన వృత్తజ్ఞైర్గదితాని తు ॥ ౭౨॥
 చత్వారింశతైకఞ్చ లక్షాణామథ సంఖ్యయా ।
 తథా చేహ సహస్రాణి నవతిశ్చతురుత్తరా ॥ ౭౩॥
 శతత్రయం సమాఖ్యాతం హ్యకృత్యాం చతురుత్తరమ్ ।
 జ్ఞేయా శతసహస్రాణామశీతిస్త్వధికా బుధైః ॥ ౭౪॥
 అష్టాశీతి సహస్రాణి వృత్తానాం షట్ శతాని చ ।
 అష్టా చైవ తు వృత్తాని వికృత్యాం గదితాని తు ॥ ౭౫॥
 తథా శతసహస్రాణి సప్తషష్టిశ్చ సప్తతిః ।
 సప్త చైవ సహస్రాణి షోడశే ద్వే శతే తథా ॥ ౭౬॥
 కోటిశ్చైవేహ వృత్తాని సంకృతౌ కథితాని వై ।
 కోటిత్రయఞ్చాభికృత్యాం పఞ్చత్రింశద్భిరన్వితమ్ ॥ ౭౭॥
 పఞ్చాశద్భిః సహస్రైశ్చ చతుర్భిరధికైస్తథా ।
 చతుష్టయం శతానామ్ చ ద్వాత్రింశద్భిః సమన్వితమ్ ॥ ౭౮॥
 షట్ కోటయస్తథోత్కృత్యాం లక్షాణామేకసప్తతిః ।
 చతుష్షష్టిశతాన్యష్టౌ సహస్రాణ్యష్ట చైవ హి ॥ ౭౯॥
 ఉక్తాదుత్కృతిపర్యవృత్తసంఖ్యాం విచక్షణః ।
 షటేన చ వికల్పేన వృత్తేష్యేతేషు నిర్దిశేత్ ॥ ౮౦॥
 సర్వేషాం ఛన్దసామేవం వృత్తాని కథితాని వై ।
 త్రిన్యః కోటయో దశ తథా సహస్రాణాం శతాని తు ॥ ౮౧॥
 చత్వారింశతైథా ద్వే చ సహస్రాణి ధశైవ తు ।
 సప్తభిః సహితాన్యేవ సప్త చైవ శతాని చ ॥ ౮౨॥
 షడ్వింశతిరిహాన్యాని వ్యాఖ్యాతాని సమాసతః ।
 సమాని గణనాయుక్తిమాశ్రిత్య కథితాని వై ॥ ౮౩॥
 సర్వేషాం ఛన్దసామేవం త్రికైర్వృత్తం ప్రయోజయేత్ ।
 జ్ఞేయాశ్చాష్టౌ త్రికాస్తత్ర సంజ్ఞాభిః స్థానమచ్ఛరమ్ ॥ ౮౪॥
 త్రిణ్యక్షరాణి విజ్ఞేయస్త్రీకోఽంశః పరికల్పితః ।

గురులఘుక్షరకృతః సర్వవృత్తేషు నిత్యశః ॥ ౮౫॥
 గురుపూర్వో భకారః స్యాన్మకారే తు గురుత్రయమ్ ।
 జకారో గురుమధ్యస్థః సకారోఽన్యగురుస్తథా ॥ ౮౬॥
 లఘుమధ్యస్థితో రేఫస్తకారోఽన్యలఘుః పరః ।
 లఘుపూర్వో యకారస్తు సకారే తు లఘుత్రయమ్ ॥ ౮౭॥
 ఏతే హ్యష్టౌ త్రికాః ప్రాజ్ఞైర్విజ్ఞేయౌ బ్రహ్మసమ్భవాః ।
 లాఘువార్ధం పునరమీ ఛన్దోజ్ఞానమవేక్ష్య చ ॥ ౮౮॥
 ఏభిర్వినిర్గతాశ్చన్యా జాతయోఽథ సమాదయః ।
 అస్వరాః సస్వరాశ్చైవ ప్రోచ్యన్తే వృత్తలక్షణైః ॥ ౮౯॥
 గుర్వేకం గీతి విజ్ఞేయం తథా లఘు లితి స్మృతమ్ ।
 నియతః పదవిచ్ఛేదో యతిరిత్యభిధీయతే ॥ ౯౦॥
 గురు దీర్ఘం ప్లుతశ్చైవ సంయోగపరమేవ చ ।
 సానుస్వారవిసర్గం చ తథాన్యశ్చ లఘు క్వచిత్ ॥ ౯౧॥
 గాయత్ర్యాం ద్వౌ త్రికా జ్ఞేయౌ ఉష్టిక్ వైకాధికాక్షరా ।
 అనుష్టప్ ద్వ్యధికా చైవ బృహత్యాం చ త్రికాస్త్రయః ॥ ౯౨॥
 ఏకాక్షరాధికా పక్ష్యస్త్రిష్టప్ చ ద్వ్యధికాక్షరా ।
 చతుస్త్రికా తు జగతి సైకాతిజగతి పునః ॥ ౯౩॥
 శక్వరీ ద్వ్యధికా పంచత్రికా జ్ఞేయాతిశక్వరీ ।
 ఏకాధికాక్షరాష్టిశ్చ ద్వ్యధికాత్యష్టిరుచ్యతే ॥ ౯౪॥
 షట్త్రికాస్తు ధృతిః ప్రోక్తా సైకా చాతిధృతిస్తథా ।
 కృతిశ్చ ద్వ్యధికా ప్రోక్తా ప్రకృత్యాం సప్తవై త్రికాః ॥ ౯౫॥
 ఆకృతిస్త్యధికైకేన ద్వ్యధికా వికృతిస్తథా ।
 అష్టత్రికాః సంకృతౌ స్యాత్ సైకా చాభికృతిః పునః ॥ ౯౬॥
 ఉత్కృతిర్ద్వ్యధికా చైవ విజ్ఞేయౌ గణమానతః ।
 గుర్వేకం గ ఇతి ప్రోక్తం గురుణీ గావితి స్మృతౌ ।
 లఘ్వేకం ల ఇతి జ్ఞేయం లఘునీ లావితి స్మృతౌ ॥ ౯౭॥
 సమృద్ధిరామపాదాశ్చ దైవతస్థానమక్షరమ్ ।

వర్ణః స్వరో విధిర్వృత్తమితి ఛన్దోగతో విధిః ॥ ౯౮ ॥
 నైవాతిరిక్తం హీనం వా యత్ర సమృద్ధ్యతే క్రమః ।
 విధానే చ్చన్దసామేష సమృద్ధిత్యభిసంజ్ఞితః ॥ ౯౯ ॥
 యత్రార్థస్య సమాప్తిః స్యాత్ స విరామ ఇతి స్మృతః ।
 పాదశ్చ పద్యతేర్ధాతోశ్చతుర్థాగ ఇతి స్మృతః ॥ ౧౦౦ ॥
 అగ్న్యదిదైవతం ప్రోక్తం స్థానం ద్వివిధముచ్యతే ।
 శరీరాశ్రయసంభూతం దిగాశ్రయమథాపి చ ॥ ౧౦౧ ॥
 శారీరం మన్తసంభూతం ఛన్దో గాయత్రసంజ్ఞితమ్ ।
 క్రుష్టే మధ్యం దినం ప్రోక్తం త్రైపుణం పరికీర్త్యతే ॥ ౧౦౨ ॥
 తృతీయసవనశ్చాపి శీర్షణ్యం జాగతం హి యత్ ।
 హ్రాస్వం దీర్ఘం ప్లుతశ్చౌచవ త్రివిధశ్చాక్షరం స్మృతమ్ ॥ ౧౦౩ ॥
 శ్వేతాదయస్తథా వర్ణా విజ్ఞేయాశ్చన్దసామిహ ।
 తారశ్చైవ హి మన్దశ్చ మధ్యమస్త్రీవిధః స్వరః ॥ ౧౦౪ ॥
 ధ్రువావిధానే వైవాస్య సమ్భువశ్శ్యామి లక్షణమ్ ।
 విధిర్గణకృతశ్చైవ తథైవార్థకృతో భవేత్ ॥ ౧౦౫ ॥
 ఛన్దతో యస్య పాదే స్యాద్దీనం వాఽధికమేవ వా ।
 అక్షరం నిచృదితి ప్రోక్తం భూరిక్ చేతి ద్విజోత్తమాః ॥ ౧౦౬ ॥
 అక్షరాభ్యాం సదా ద్వాభ్యామధికం హీనమేవ వా ।
 తచ్ఛన్దో నామతో జ్ఞేయం స్వరాడితి విరాడపి ॥ ౧౦౭ ॥
 సర్వేషామేవ వృత్తానాం తజ్జైరేయా గణాస్తయః ।
 దివ్యో దివ్యేతరశ్చైవ దివ్యమానుష ఏవ చ ॥ ౧౦౮ ॥
 గాయత్ర్యష్టిగనుష్టువ్ చ బృహతీ పఞ్చిరేవ చ ।
 త్రిష్టువ్ చ జగతీ చైవ దివ్యోఽయం ప్రథమో గణః ॥ ౧౦౯ ॥
 తథాతిజగతీ చైవ శక్వరీ చాతిశక్వరీ ।
 అష్టరత్యష్టిరపి చ ధృతిశ్చాతిధృతిర్గణః ॥ ౧౧౦ ॥
 కృతిశ్చ ప్రకృతిశ్చైవ హ్యోకృతిర్వికృతిస్తథా ।
 సంకృత్యభికృతీ చైవ ఉత్కృతిర్దివ్యమానుషా ॥ ౧౧౧ ॥

ఏతేషాం ఛన్దసాం భూయః ప్రస్తారవిధిసంశ్రయమ్ ।
 లక్షణం సమ్ప్రవక్ష్యామి నష్టముద్దిష్టమేవ చ ॥ ౧౧౨॥
 ప్రస్తారోఽక్షరనిర్దిష్టో మాత్రోక్తశ్చ తథైవ హి ।
 ద్వికౌ గ్లావతి వర్ణోక్తౌ మిశ్రౌ చేత్యపి మాత్రికౌ ॥ ౧౧౩॥
 గురోరథస్తాదాద్యస్య ప్రస్తారే లఘు విన్యసేత్ ।
 అగ్రతస్తు సమాదేయా గురవః పృష్ఠతస్తథా ॥ ౧౧౪॥
 ప్రథమం గురుభిర్వర్ణైర్లఘుభిస్త్యవసానజమ్ ।
 వృత్తస్తు సర్వఛన్దస్సు ప్రస్తారవిధిరేవ తు ॥ ౧౧౫॥
 గుర్వధస్తాల్లఘుం న్యస్య తథా ద్విద్వి యథోదితమ్ ।
 న్యసేత్ ప్రస్తారమార్గోఽయమక్షరోక్తస్తు నిత్యశః ॥ ౧౧౬॥
 మాత్రాసంఖ్యావినిర్దిష్టో గణో మాత్రావికల్పితః ।
 మిశ్రౌ గ్లావతి విజ్ఞేయౌ పృథక్ లక్ష్యవిభాగతః ॥ ౧౧౭॥
 మాత్రాగణో గురుశ్చైవ లఘునీ చైవ లక్షితే ।
 ఆర్యాణాం తు చతుర్మాత్రాప్రస్తారః పరికల్పితః ॥ ౧౧౮॥
 గీతకప్రభృతీనాస్తు పఞ్చమాత్రో గణః స్మృతః ।
 వైతాలీయం పురస్కృత్య షణ్మాత్రాద్వాస్తథైవ చ ॥ ౧౧౯॥
 త్ర్యక్షరాస్తు త్రికా జ్ఞేయా లఘుగుర్వక్షరాన్వితాః ।
 మాత్రాగణవిభాగస్తు గురులఘుక్షరాశ్రయః ॥ ౧౨౦॥
 అన్త్యాద్ ద్విగుణితాద్రూపాద్ ద్విద్విరేకం గురోర్భవేత్ ।
 ద్విగుణాఞ్చ అఘాః కృత్వా సంఖ్యాం పిణ్డేన యోజయేత్ ॥ ౧౨౧॥
 ఆద్యం సర్వగురు జ్ఞేయం వృత్తస్తు సమసంజ్ఞితమ్ ।
 కోశం తు సర్వలఘున్త్యం మిశ్రరూపాణి సర్వతః ॥ ౧౨౨॥
 వృత్తానాం తు సమానానాం సంఖ్యాం సంయోజ్య తావతీమ్ ।
 రాశ్యూనామర్ధవిషమాం సమాసాదభినిర్దిశేత్ ॥ ౧౨౩॥
 ఏకాదికాం తథా సంఖ్యాం ఛన్దసో వినివేశ్య తు ।
 యావత్ పూర్ణస్తు పూర్వేణ పూరయేదుత్తరం గణమ్ ॥ ౧౨౪॥
 సమానాం విషమాణాం చ సంగుణయ్య తథా స్ఫుటమ్ ।
 రాశ్యూనామభిజానీయాద్విషమాణాం సమాసతః ॥ ౧౨౫॥

ఏవం కృత్వా తు సర్వేషాం పరేషాం పూర్వపూరణమ్ ।
క్రమాన్నైధనమేకైకం ప్రతిలోమం విసర్జయేత్ ॥ ౧౨౬ ॥
సర్వేషాం ఛందసామేవం లఘుక్షరవినిశ్చయమ్ ।
జానీత సమవృత్తానాం సంఖ్యాం సంక్షేపతస్తథా ॥ ౧౨౭ ॥
వృత్తస్య పరిమాణస్తు ఛిత్వార్ధేన యథాక్రమమ్ ।
న్యనేల్లఘు యథా సైకమక్షరం గురు చాప్యథ ॥ ౧౨౮ ॥
ఏవం విన్యస్య వృత్తానాం నష్టోద్దిష్టవిభాగతః ।
గురులఘుక్షరాణీహ సర్వఛందస్సు దర్శయేత్ ॥ ౧౨౯ ॥
ఇతి ఛందాంసి యానీహ మయోక్తాని ద్విజోత్తమాః ।
వృత్తాన్యేతేషు నాట్యేఽస్మిన్ ప్రయోజ్యాని నిబోధత ॥ ౧౩౦ ॥
ఇతి భరతీయే నాట్యశాస్త్రే వాచికాభినయే ఛందోవిధానం
నామ చతుర్దశోఽధ్యాయః ।

Encoded by Sowmya Krishnapur krsowmya@yahoo at com

Natya Shastra Chapter 14

pdf was typeset on March 24, 2024

Please send corrections to sanskrit@cheerful.com

